

щодо психічного і мовленнєвого розвитку дітей даної нозології. Основна увага приділяється визначенню напрямів адекватної і ефективної корекційно-логопедичної допомоги, де надзвичайно важливе значення матимуть дані, отримані при обстеженні у дитини з аутистичними порушеннями та при спостереженні за її самостійною діяльністю. Зазначені деякі особливості комунікативної діяльності та широкий спектр мовленнєвих порушень у дітей з аутизмом, що значно варіюють за ступенем тяжкості і за своїми проявами.

Ключові слова: проблеми мовленнєвого розвитку, дослідження, аутизм, аутистичні порушення, обстеження, спостереження.

В статье рассматривается проблема речевого развития детей с аутистическими нарушениями и значение учета особенностей проявления аутизма с целью улучшения эффективности коррекционной работы. Автором приводятся различные взгляды на проблему аутизма и аутистических нарушений, проанализированы исследования отечественных и зарубежных ученых относительно психического и речевого развития детей данной нозологии. Основное внимание уделяется определению направлений адекватной и эффективной коррекционно-логопедической помощи, где чрезвычайно важное значение будут иметь данные, полученные при обследовании ребенка аутистическими нарушениями и при наблюдении за ее самостоятельной деятельностью. Указаны некоторые особенности коммуникативной деятельности и широкий спектр речевых нарушений у детей с аутизмом, которые значительно варьируют по степени тяжести и по своим проявлениям.

Ключевые слова: проблемы речевого развития, исследования, аутизм, аутистические нарушения, обследования, наблюдения.

The article covers the issue of speech development of children with autistic disorders and importance of taking into consideration autistic patterns in order to improve correctional educational work. The author presents different views at the problem of autism and autistic disorders, analyses researches of national and foreign scientists concerning mental and speech development of autistic children. The main purpose of the article is to determine directions for adequate and effective educational and logopaedic support, for which of particular importance are results of psychological and pedagogical assessment of a child with autism, observation of his or her independent activity. The article also lists specific features of communication activity and a wide range of communication disorders in children with autism, varying greatly in degree of complexity and onset.

Key words: speech development problems, research, autism, autistic disorders, assessment, observation.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013 р.

Статтю прийнято до друку 25.10. 2013 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.

УДК: 376.36

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ «БЛИСС» В РАБОТЕ С НЕГОВОРЯЩИМИ ДЕТЬМИ

Баль Н.Н.

кандидат педагогических наук, доцент,

Кустинская Я.В.

Система современного специального образования характеризуется переходом к гуманистической, антропоцентрической парадигме, ведущая идея которой представлена принципом нормализации. Данный принцип связан с созданием условий, в которых жизнь человека с особенностями психофизического развития была бы настолько нормальной, насколько это возможно. Многие «неговорящие» люди – дети и взрослые, речь которых очень тяжело понять или у которых речь вообще отсутствует, – испытывают значительные трудности в процессе коммуникации. Традиционная логопедическая работа, ориентированная на использование вербальных средств общения и недооценивающая невербальные, не всегда оказывается подходящей для них [6]. Эффективным инструментом повышения качества коммуникации «неговорящих» людей – детей и взрослых, речь которых очень тяжело понять или у которых речь вообще отсутствует, – является дополнительная и альтернативная коммуникация (AAC).

Система «Блисс» является одним из средств AAC и может быть эффективным инструментом удовлетворения коммуникативных потребностей детей и взрослых с различными речевыми нарушениями. За рубежом накоплен значительный опыт использования данной системы при работе с людьми с разнообразными нарушениями устной и письменной речи, однако в нашей стране эта система является малоизученной, что во многом связано со сложностью поиска литературы по данной тематике, отсутствием отечественного опыта её применения [1; 3; 8]. В России имеется единичный опыт обучения «неговорящих» детей системе «Блисс», однако он не сложился в общедоступные систематизированные методические рекомендации. Кроме того, в традиционных педагогических условиях обучение детей данной системе не будет иметь положительных результатов.

Целью нашего исследования явилось определение педагогических условий использования системы

«Блісс» в работе с неговорящими детьми. В данной работе под педагогическими условиями подразумевается совокупность мер, направленных на повышение эффективности педагогической деятельности (применительно к рамкам рассматриваемого вопроса – повышение качества процесса коммуникации и преодоление социальной дезадаптации «неговорящих» детей).

Информационный поиск позволил заключить, что за рубежом имеется значительный опыт использования системы «Блісс» при работе с лицами с разнообразными речевыми расстройствами, в первую очередь – с афазией, анартирией [6; 7]. Исследователями отмечаются достоинства данного средства ААС (возможность построения высказываний; логичность; отсутствие проблем со словами-омофонами; возможности расширения словаря бліссимволов) и называются требования к использованию данной системы в работе с детьми:

1. сохранность физического слуха и интеллекта ребёнка с ТНР;
2. развитие зрительного восприятия ребёнка, соответствующего уровню не младше 4 летнего возраста;
3. старший дошкольный возраст, так как в этот период появляются начатки словесно-логического мышления;
4. наличие указательного жеста или действия его заменяющего, поскольку ребёнку необходимо осуществлять выбор бліссимволов и строить из них предложения [2; 4].

Определение потребностей в поддерживающей коммуникации связано с реализацией первого **педагогического условия** использования системы «Блісс» – диагностической работы по изучению коммуникативных, когнитивных, лингвистических, психосоциальных и моторных способностей лица, нуждающегося в «Блісс». Данные, полученные в ходе беседы с ближайшим окружением ребёнка и наблюдения за ним, будут служить обоснованием необходимости обучения поддерживающей коммуникации с учетом актуальных и потенциальных коммуникативных потребностей. Следует различать, будет ли использоваться система «Блісс» в качестве средства дополнительной или альтернативной коммуникации. В случае обращения к дополнительной коммуникации следует также отметить срок ее применения: временно или на протяжении всей жизни.

Составляется перечень вопросов, на которые необходимо ответить родителям и (или) другим специалистам. Например:

- Какие звуки, слоги, слова и в каких ситуациях их ребенок произносит?
- Наблюдает ли ребенок за окружающей обстановкой, людьми? Выдерживает ли он / она зрительный контакт собеседника?
- Знает ли ребенок общеупотребительные существительные, глаголы? Понимает ли он / она родовые понятия, фразы с конкретным и переносным значением; фразы, выражающие причинно-следственные, временные отношения?
- Какого состояния зрительного, слухового восприятия, внимания, памяти, мышления? Каково общее моторное развитие ребенка?

Для получения более точной информации о ребёнке, при беседе с родителями необходимо разъяснить значение непонятных для них слов, вносить уточнения. Кроме того, педагог обращает внимание на отношение родителей к ребёнку, на их желание и готовность заниматься с ним дома по «Блісс». Осуществление тесного взаимодействия с родителями в триаде «педагог – ребёнок – родитель» является ещё одним **педагогическим условием** обучения данной системе. Важность названного условия определяется следующими положениями: во-первых, беседа с родителями позволяет определить коммуникативные потребности ребёнка с учётом значимых сфер жизнедеятельности, а также наиболее актуальные бліссимволы; во-вторых, на начальных этапах работы родитель помогает интерпретировать коммуникативные сигналы ребёнка; в-третьих, родители должны ежедневно заниматься с ребёнком по «Блісс», а также стимулировать его использовать бліссимволы при выражении своих потребностей в повседневной жизни; в-четвёртых, посредством наблюдения за взаимодействием ребёнка с родителями, а также учитывая их рассказы о его досуговой активности, определяется содержание дидактических игр, используемых на занятиях.

Дальнейшая работа связана с определением словарного ядра и словарной периферии, на основе чего осуществляется отбор бліссимволов для запоминания. Определяются наиболее часто употребляемые ребенком слова или наиболее необходимые, доступные его пониманию. Затем отбираются соответствующие бліссимволы. Если родители затрудняются в актуализации наиболее значимых для коммуникации слов, им можно предложить специально разработанную «Карту отбора бліссимволов». Данная карта включает в себя слова, ранжированные по частям речи. Её можно предъявлять родителям как на начальных этапах работы, непосредственно перед началом обучения или в ходе обучения, так и на более поздних этапах, когда коммуникативные потребности и возможности ребёнка возрастают, и он нуждается в пополнении словаря. В идеальном варианте ребёнок принимает участие в выборе бліссимволов. Первоначально отбираются 50

бліссимволов, однако в залежності від тяжести обмеження можна предложить 40 і менше. При цьому деякі частини мови можна опустити, спочатку робота ведеться тільки з субстантивними та глаголами, після освоєння яких проводиться переход до прислівельних, наречій, предлогів та і. д. Якщо в ході заняття батьки вспоминають важливі для комунікації слова, їх потрібно записувати і, в залежності від складності способу їх утворення, поступово вводити на наступних заняттях. Таким чином реалізується **педагогическе условие отбора бліссимволов с учётом коммуникативных потребностей ребёнка.**

Обучення дітей «Блісс» слід проводити диференційовано, в залежності від того, в якості засобу альтернативної або допоміжної комунікації дана система буде використовуватися. Індивідуальні особливості та комунікативні потребності дитини визначають кількість необхідних бліссимволов, сферу їх застосування. **Принципами** навчання системі «Блісс» є наступні:

- **принцип учёта складності символа** – робота по овладінню даної системи предполагає освоєння вначалі піктографіческих символів, а потім комбінованих та ідеографіческих; при навчанні комбінованих бліссимволов необхідно учитувати ступінь складності способу їх утворення та доступності для розуміння дитини;

- **принцип послідовності** предполагає поступовий переход від бліссимволов, обозначаючих конкретні поняття до абстрактних, від одного етапу роботи до іншого, від заняття до щоденної спонтанної комунікації;

- **принцип научности** – при використанні грамматических маркерів, адаптації та створенні нових бліссимволов слід використовувати основополагаючими правилами «Блісс», розробленими фондом «Blissymbolics Communication International»;

- **принцип осознанності** – дана система обладає встановленими правилами створення бліссимволов, які варіюють від дуже простих до дуже складних, тому необхідно з самого початку навчання стремитися до осознанного запам'ятання нових символів; також на заняттях необхідно проводити заняття, стимулюючі розвиток логічного мислення, з метою створення основи для введення дуже складних способів утворення бліссимволов.

- **принцип избыточности** характеризується тим, що відображення кожного бліссимвола підкріплюється словом, жестом, зображенням реального об'єкта та надписью-обозначенням сверху;

- **принцип опоры на ситуацию повседневного общения** предполагає, що з метою формування мотивації до використання даної системи кожний вивчений бліссимвол необхідно сразу ж вводити в повсякденні ситуації, задавати питання, що вимагають відповіді з допомогою символа, а також стимулювати дитину використовувати його не тільки на заняттях, але і вдома;

- **принцип опоры на игровые приёмы в обучении** характеризується використанням різних методических ігор, лото, в першу чергу при роботі з старшими дошкільниками та младшими школярами, з метою формування позитивної мотивації до заняття; також можна використовувати пальчикові іграшки, ляльку-персонажа казок, від обличчя яких говориться про майбутній роботі, підводяться ітоги заняття;

- **принцип многократности повторения** полягає в тому, що одні та жі бліссимволи многократно використовуються як в різних методических іграх, так і в ситуаціях повседневного обміну з метою їх закріплення; кожне заняття починається з повторення раніше вивчених бліссимволов, окрім того, після проходження декількох занятт повторюються всі символи, вивчені за цей період часу;

Таким чином, можна виділити четверте **педагогическое условие** – конструювання змісту навчання «Блісс» за принципами послідовності, осознанності, научности, избыточности, учёта складності символа, многократности повторения, опоры на ситуацию повседневного общения и на игровые приёмы в обучении.

Следующим **педагогическим условием** обучения «Блісс» является необходимость структурирования бліссимволов и тщательная систематизация стимульного материала. Реализация данного условия связана со следующими положениями: разработка и создание индивидуальных коммуникативных карт и определение алгоритма их использования; создание коммуникативных альбомов, в которых размещаются новые бліссимволы по мере их изучения; использование двух наборов символов: для работы на занятиях и дома; изготовление четырех наборов карточек для введения бліссимволов и их овладения; использования на занятиях в качестве стимульного материала для каждого упражнения отдельный набор бліссимволов и реалистичных изображений; стимульный материал и пособия должны размещаться либо в коробке в последовательности их применения, либо в папке в отдельных файлах. Соблюдение данного педагогического условия является важным, поскольку на занятиях используется очень большое количество карточек, которые накапливаются из раза в раз, и без их четкой систематизации значительная часть времени будет уходить на поиск необходимых символов и реалистичных изображений. Кроме того, хаотично

расположенные в коммуникативной карте или альбоме блиссимволы, а также несистематизированный стимульный материал снижают желание ребёнка использовать «Блесс» как на занятиях, так и за их пределами.

В целом необходимо отметить, что выделенные педагогические условия взаимосвязаны друг с другом и определяют успешность прохождения каждого из этапов обучения. Об их эффективности можно судить если: родители и ребёнок удовлетворены процессом обучения; наблюдается общая положительная динамика в освоении ребенком данной системы; отмечается облегчение понимания потребностей ребёнка ближайшим окружением.

Проведенное нами экспериментальное обучение двух детей с первым уровнем речевого развития показало эффективность построения работы с учетом вышенназванных условий [5]. В целом, система “Блесс” представляет возможность построения высказывания, что значительно расширяет возможности ее использования в целях коммуникации. Поэтому существует необходимость дальнейшего анализа, обобщения опыта применения блиссимволов и использования его на практике.

Література

1. Баль Н.Н. К проблеме использования средств дополнительной и альтернативной коммуникации в логопедической работе / Н.Н. Баль // Імідж сучасного педагога. – 2009. – № 6-7. – С. 14–16. 2. Беляевская Н.Д. Блесс – способ общения с особым ребенком / Н.Д. Беляевская. – [Электронный ресурс] – 2012. – Режим доступа: – <http://malinteso.livejournal.com/525090.html> – Дата доступа: 16.05.12. 3. Васильева Е.С. Использование метода «Блесс-коммуникации» при работе с безречевыми детьми / Е.С. Васильева // Дефектология. – 2011. – №6. – С. 20–25. 4. Громова О.Е. Идеографическая письменная система «Блессимволика» как компенсирующая стратегия общения при отсутствии речи / О.Е. Громова // Дефектология. – 2000. – №5. – С. 72–77. 5. Кустинская Я.В. Опыт использования системы «Блесс» как средства альтернативной коммуникации при обучении неговорящих детей / Я.В. Кустинская // Специальное образование: профессиональный дебют: материалы IV студ. науч.-практ. конф. (с междунар. участием), г. Минск, 14 марта, 2013 / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка. – Минск: БГПУ, 2013. – С. 85–86. 6. Смирнова И.А. Формирование неартикулируемых средств общения в логопедической работе / И.А. Смирнова // Проблемы патологии развития и распада речевой функции: материалы науч.-практ. конф. «Центральные механизмы речи», посвящённой памяти проф. Н.Н. Трауготт / Отв. ред. М.Г. Храковская. – СПб., Изд-во СПб. ун-та, 2001. – С. 65–74. 7. Jennische M. An Introduction to Blissymbolics / Margareta Jennische // Введение в альтернативную и дополнительную коммуникацию: сб. науч. тр. и матер. 7-ой Восточно- и Центрально-Европейской науч.-практ. конф., 29 июня – 02 июля 2009 г. / Россия, Архангельск; сост. Л.В. Калинникова. – Архангельск: ГОУВПО "Помор. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова", 2009. – С. 147–148. 8. Muter P. Blissymbolics, cognition and the handicapped / P.Muter // Communication and Handicap: Aspects of Psychological Compensation and Technical Aids. – Elsevier Science Publishers B.V. (North-Holland), 1986, – pp. 233–251.

References

1. Bal N.N. K probleme ispolzovaniya sredstv dopolnitelnoj i alternativnoj kommunikacii v logopedseskoj rabote / N.N. Bal // Imidz sutsasnogo pedagoga. – 2009. – № 6-7. – S. 14–16. 2. Beljavskaja N.D. Bliss – sposob obtshenia s osobim rebenkom / N.D. Beljavskaja. – [Elektronniy resurs] – 2012. – Retzim dostupa: – <http://malinteso.livejournal.com/525090.html> – Data dostupa: 16.05.12. 3. Vasiljeva E.S. Ispolzovanie metoda «Bliss-kommunikacii» pri rabote s bezretsevimi detmi / E.S. Vasiljeva // Defektologija. – 2011. – №6. – S. 20–25. 4. Gromova O.E. Ideografiteskaja pismennaja sistema «Blissimvolika» kak kompensirujutshaja strategija obtshenia pri otsutstvii retsi / O.E. Gromova // Defektologija. – 2000. – №5. – S.72–77. 5. Kustinskaja Ja.V. Opit ispolzovaniya sistemi «Bliss» kak sredsta alternativnoj kommunikacii pri obutsenii negovorjatshih detej / Ja.V. Kustinskaja // Spetsialnoe obrazovanie: proffessionalnj debut: materiali IV stud. nauts.-prakt. konf. (s metzdunar. utsastiem), g. Minsk, 14 marta, 2013 / Bel. gos. ped. un-t im. M. Tanka. – Minsk: BGPU, 2013. – S. 85-86. 6. Smirnova I.A. Formirovanie neartikuliruemih sredstv obtshenia v logopedseskoj rabote / I.A. Smirnova // Problemi patologii razvitiya i raspada retsevoj funkci: materiali nauts.-prakt. konf. «Tcentralnie mehanizmi retsi», posvjatshennoj pamjati prof. N.N. Traugott / Otv. red. M.G. Hrakovskaja. – SPb., Izd-vo SPb. un-ta, 2001. – S. 65–74. 7. Jennische M. An Introduction to Blissymbolics / Margareta Jennische // Vvedenie v alternativnuju i dopolnitelnuju kommunikaciju: sb. nauts. tr. i mater. 7-oj Vostotsno- i Tcentralno-Evropejskoj nauts.-prakt. konf., 29 iyunja – 02 iulja 2009 g. / Rossia, Arhangelsk; sost. L.V. Kalinnikova. – Arhangelsk: GOUVPO "Pomor. gos. un-t im. M.V. Lomonosova", 2009. – S. 147–148. 8. Muter P. Blissymbolics, cognition and the handicapped / P.Muter // Communication and Handicap: Aspects of Psychological Compensation and Technical Aids. – Elsevier Science Publishers B.V. (North-Holland), 1986, – pp. 233–251.

Баль Н.М., Кустинська Я.В. Педагогічні умови використання системи «Блісс» у роботі з немовленнєвими дітьми

У статті розглядається проблема використання системи «Блісс» у роботі з не мовленнєвими дітьми. Представленний аналіз існуючої практики застосування засобів альтернативної і допоміжної комунікації. Характеризується система «Блісс» і потреби її використування. Виділені і обґрутовані педагогічні умови застосування бліссимволів у роботі з не мовленнєвими дітьми: проведення діагностичної роботи, як основи навчання комунікації; відбір бліссимволів з урахуванням комунікативних потреб дитини; здійснення тісної взаємодії з батьками у тріаді «педагог-дитина-батьки»; структурування бліссимволів і тісна систематизація стимульного матеріалу; конструювання змісту навчання «Блісс» на основі реалізації принципів послідовності, свідомості, науковості, надмірності, врахування складності символу, багаторазового повторення, опори на ситуації повсякденного спілкування і на ігрові прийоми у навчанні.

Ключові слова: альтернативна і допоміжна комунікації (AAC), система «Блісс», бліссимволи, немовленнєві діти.

Баль Н.Н., Кустинская Я.В. Педагогические условия использования системы «Блісс» в работе с неговорящими детьми

В статье рассматривается проблема использования системы «Блісс» в работе с неговорящими детьми. Представлен анализ существующей практики применения средств альтернативной и дополнительной коммуникации. Дано характеристика системы «Блісс» и требования по ее использованию. Выделены и обоснованы педагогические условия применения блиссимволов в работе с неговорящими детьми: проведение диагностической работы как основы обучения коммуникации; отбор блиссимволов с учётом коммуникативных потребностей ребёнка; осуществление тесного взаимодействия с родителями в триаде «педагог – ребёнок – родитель»; структурирование блиссимволов и тщательная систематизация стимульного материала; конструирование содержания обучения «Блісс» на основе реализации принципов последовательности, осознанности, научности, избыточности, учёта сложности символа, многократности повторения, опоры на ситуации повседневного общения и на игровые приёмы в обучении.

Ключевые слова: альтернативная и дополнительная коммуникация (AAC), система «Блісс», блиссимволы, неговорящие дети.

Bal N.N., Kustinskaya Y.V. Pedagogical conditions of use of the system «Bliss» in the work with non-verbal children

The article considers the problem of «Bliss» in the work with non-verbal children. Provides the analysis of the existing practice of application of means of augmentative and alternative communication. The characteristic system of «Bliss» and the requirement of its use. Identified and justified pedagogical conditions of use blissimvolov in working with non-verbal children: conducting diagnostic work as a basis for teaching communication; selection blissimvolov with the communication needs of the child; maintain close interaction with parents in the triad "teacher – child – parent" structuring blissimvolov and careful ordering of the stimulus material, designing the training content " Bliss " on the basis of the principles of consistency, awareness, science, redundancy, given the complexity of the character repeated many times by the support of everyday situations and game techniques in training.

Key words: Augmentative and Alternative Communication (AAC), the system of "Bliss" blissimvoly, non-verbal children.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2013 р.

Статтю прийнято до друку 26.10. 2013 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.

УДК: 376.36:81'23

НАУКОВИЙ ВНЕСОК І.С.МОРГУЛІСА У РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ТИФЛОПЕДАГОГІКИ

Барко В.В.

Видатний український тифлопедагог, доктор педагогічних наук, професор І.С. Моргуліс (1928-2011) присвятив свої науково-педагогічні праці дослідження теорії та практики корекційно-виховного процесу у школах для сліпих і slabozorих дітей. Організуєчи дослідження, вчений спирається на фундаментальні праці психологів і педагогів того часу, результати вивчення особливостей навчальної діяльності сліпих дітей, які проводилося науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами Міністерства освіти та Академії педагогічних наук СРСР, Інститутом дошкільного виховання АПН СРСР у 60-80-х роках минулого століття. Вченим враховувались встановлені на той час важливі психолого-педагогічні факти, які стосувались найважливіших сторін організації навчання і виховання сліпих.

Зокрема, на той час, завдяки дослідженням Л.С. Виготським, О.Р. Лурії, М.І. Земцовою, О.Г. Литвака, О.І.Зотова та інших, було з'ясовано, що у мотивації навчальної діяльності сліпі діти дошкільного віку якісно не відрізнялися від дітей, що нормально бачать. Труднощі практичного виконання запропонованих завдань у деяких з них змінювали мотив і мету усієї діяльності, обмежувалися виконанням окремих дій, що свідчить про зниження мотивації, перехід до мотивації дії, властивої в нормі дітям молодшого віку. Результати досліджень показали, що раннє або внутрітуробне порушення зору призводить до нижчої активності і недостатнього розвитку пізнавальних інтересів у дітей, що спричиняє за собою загальне недорозвинення діяльності. Сліпі діти старшого дошкільного віку можуть опанувати навчальні знання, які опановують зрячі діти цього ж віку [1, 3, 6].

Рухові утруднення і слабкість орієнтовної діяльності сліпої дитини впливають і на її емоційну сферу, викликаючи острах пересування у просторі, що, у свою чергу, гальмує розвиток орієнтування і руху. Для подолання цих недоліків психічного розвитку сліпої дитини важливим є створення позитивно забарвленим емоційного ставлення дитини до тієї діяльності, яку її належить виконати. Тому підготовка сліпих дітей до шкільного навчання передбачає окрім формування у них умінь сприймати і дізнатися навколоїшні предмети, використовуючи аналізатори, що збереглися, уміння аналізувати предмети оточення, робити прості узагальнення.

Вивчення умінь дітей подумки розчленовувати навчальні об'єкти на різні складові частини показало різні рівні уявлень сліпих дошкільників - від глобального, до уявлень такої міри узагальненості, які здатні будь-якої